

Canadian
URBAN
Institute

Institut
URBAIN
du Canada

ПРОЕКТ З РЕГІОНАЛЬНОГО ВРЯДУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ – УКРАЇНА

Проект № Z020640

Замовлення № 7037154

Звіт з базового дослідження стратегічного пріоритету Закарпатської області "Розвиток туризму та курортно-рекреаційної сфери"

*Аналітичний звіт, підготовлений експертом проекту:
Катериною Сочкою (Ужгород)*

Донор:

*Канадське агентство з міжнародного розвитку
Підрозділ Європи, Близького Сходу та Магрибу*

Провідна виконавча агенція:

Канадський інститут урбаністики

У співпраці з:

*Фундацією міжнародної освіти (Канада) та Асоціацією
агенцій регіонального розвитку України*

Ужгород – 2007

ЗМІСТ

Резюме	3
1. Загальна характеристика регіону.....	5
2. Сучасний стан туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області	6
а. характеристика структури закладів розміщення	6
і. ліцензовані суб'єкти туристичної діяльності	13
ii. санаторно-курортний комплекс	17
iii. готельний комплекс	18
b. стан зайнятості у туристично-рекреаційній сфері	19
c. інвестиційна діяльність в галузі	20
d. розвиток нових форм туристично-рекреаційної діяльності.....	21
3. Проблемні питання розвитку туристично-рекреаційної галузі регіону.....	22
4. Пропозиції та рекомендації	24
5. SWOT-аналіз розвитку туристично-рекреаційної галузі регіону	26

Додаток

Резюме

В сучасних умовах у світовому масштабі розвиток туристично-рекреаційної галузі є одним з найбільш динамічних, що обумовлено процесами глобалізації, підвищенням стандартів життя у економічно розвинутих країнах, масштабними інвестиціями у привабливі туристичні регіони, підвищенням мобільності населення. За дослідженнями Світової туристичної організації (СТО) у базовому 1995 році найбільша питома вага у прийомі міжнародних туристів належала країнам Європи (59,8%) та Америки (19,3%), натомість за прогнозами до 2020 року найбільша частка у залученні іноземних туристів залишиться за країнами Європи (45,9%), а підвищиться питома вага Східної Азії та Тихоокеанського басейну (25,4%) та Америки (18,1%). Щорічне зростання міжнародних туристичних потоків у світовому масштабі на період до 2020 року за прогнозами СТО складе 4,1%.

Україна займає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпечення природними та антропогенними туристично-рекреаційними ресурсами, що потенційно здатні сформувавши суттєву зацікавленість вітчизняних та іноземних туристів. Розвиток туристично-рекреаційної галузі протягом останніх років у країні в цілому характеризується позитивною динамікою, збільшенням показників внутрішнього та в'їзного туристичних потоків. Зокрема, за 9 місяців 2007 року туристичними підприємствами були обслужені 2,1 млн. туристів¹ (що на 19 % більше аналогічного періоду попереднього року) та 1,6 млн. екскурсантів (на 16 % більше) в т. ч. за видами туризму:

- ✓ в'їзний – 303,9 тис. осіб (на 23 % більше, ніж за 9 міс. 2006 року);
- ✓ виїзний – 236,6 тис. осіб (на 65 % менше, ніж за 9 міс. 2006 року);
- ✓ внутрішній – 1,5 млн. осіб (на 85 % більше, ніж за 9 міс. 2006 року).

Структура туристичних потоків в Україні є позитивною і свідчить про суттєве переважання внутрішнього та в'їзного туризму, які сумарно сформували 88,4% усіх туристів. Таким чином, туристично-рекреаційна галузь у країні забезпечує реалізацію своїх основних функцій – створення нових робочих місць (в т.ч. для вразливих верств населення), підвищення доходів громадян, збільшення доходів бюджетів, зменшення соціальної напруги у туристично-рекреаційних місцевостях, стимулювання розвитку супутніх галузей, активізація інвестиційної діяльності в галузі, розробка нових туристичних продуктів та підвищення якості існуючої пропозиції послуг.

Слід відмітити, що в Україні порівняно з аналогічними показниками минулого року на 38% збільшився обсяг наданих туристичних послуг туроператорами та турагентами (становить майже 3,9 млрд. грн.), а платежі до бюджету ліцензіатів збільшились на 30 % (що становлять 126,7 млн. грн) порівняно з 9 місяцями 2006 року.

У даному базовому дослідженні проаналізовано загальні тенденції розвитку туристично-рекреаційного комплексу Закарпатської області (в розрізі видів закладів, ліцензованих суб'єктів туристичної діяльності), досліджено передумови спеціалізації регіону в туризмі та рекреації, визначено основні проблеми розвитку галузі правового, адміністративно-регуляторного, економічного, екологічного, соціального характеру. За результатами дослідження та діяльності робочої групи Проекту Канада – Україна “Регіональне врядування та розвиток” з даного пріоритету, що включає представників усіх

---

¹ За звітними даними розширеної наради з питань підведення підсумків літнього туристично-курортного сезону 2007 р. та підготовки до зимового сезону, Міністерство культури і туризму України

секторів громади, запропоновано окремі рекомендації щодо вдосконалення функціонування галузі.

Слід відмітити, що туристично-рекреаційна галузь визнана пріоритетом розвитку Закарпатської області як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях.

Туристично-рекреаційна галузь Закарпаття протягом останніх п'яти років динамічно розвивається за усіма показниками, активною є інвестиційна діяльність в галузі, збільшується кількість відвідувачів, підвищується зайнятість в галузі, досить активно розвивається зелений туризм, який оснований на діяльності окремих домогосподарств.

Туристично-рекреаційний комплекс регіону представлений переважно малим та середнім бізнесом. Протягом останніх років кардинально змінилася структура форми власності закладів на користь приватної.

У області поступово формується туристично-рекреаційний комплекс з двома чітко визначеними піковими сезонами – літнім (оздоровлення, відпочинок, лікування) та зимовим (гірськолижний), кожен з яких має певну специфіку забезпечення послуг.

Динаміка організованих туристичних потоків з 2004 року є стабільно зростаючою, в структурі туристичних потоків переважає внутрішній туризм, що є позитивним явищем з точки зору впливу на регіональний розвиток, оскільки створює додатковий попит на послуги закладів розміщення, харчування, транспортних, екскурсійних, сприяє розширенню асортименту послуг та товарів туристично-рекреаційного призначення, підвищує зайнятість населення, збільшує доходи місцевих та Державного бюджетів, стимулює інвестиції в галузь.

Діяльність суб'єктів туристично-рекреаційного комплексу базується на відповідній нормативно-правовій базі, а саме – Законах України “Про туризм”, “Про курорти”, “Про народні художні промисли”, “Про особисте селянське господарство”, Указів Президента “Про основні напрямки розвитку туризму в Україні до 2010 року”, “Про заходи щодо розвитку туризму та курортів в Україні”, Постанови КМУ “Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002 – 2010 роки”, інших нормативних документів Державної туристичної адміністрації України, Державного комітету статистики України, Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва.

З метою залучення бюджетних та позабюджетних коштів до фінансування важливих завдань розвитку галузі Закарпатською обласною радою затверджено три регіональні програми в туристично-рекреаційній галузі: “Програма розвитку туризму та рекреації в Закарпатській області на 2002 – 2010 роки”, “Програма розвитку сільського туризму в Закарпатській області на 2004 – 2008 роки” (з 2007 року відмінена рішенням сесії обласної ради), “Програма розвитку в області перспективних туристично-оздоровчих комплексів та інфраструктури до них на 2005 – 2010 роки”, коротка характеристика яких подана у додатку 1.

1. Загальна характеристика регіону.

Закарпатська область розташована на південному заході України і межує з 4-ма країнами ЄС (Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією), а також Львівською та Івано-Франківською областями країни. Територія області на півночі захищена Карпатським хребтом, з північного заходу – Татрами, з півдня – західними Румунськими горами і Мараморошським масивом. Площа Закарпаття становить 12,8 тис.км² або 2,1% території України. Близько 80% території регіону займають гори, серед яких найвища точка України – гора Говерла (2061 м).

У області представлені усі сфери економічної діяльності. У структурі валової доданої вартості найбільшу частку займають промисловість та сільське господарство, а також транспорт і зв'язок, будівництво, торгівля.

Закарпаття за своїми фізико-географічними, кліматичними, природно-ресурсними та соціально-економічними умовами відноситься до територій, найбільш сприятливих для розвитку рекреації, що визначається наступними чинниками:

- ✓ наявність гірської системи Східних (Українських) Карпат;
- ✓ комфортні кліматичні умови Закарпатської низовини;
- ✓ унікальні й різноманітні бальнеологічні ресурси;
- ✓ багатство флори і фауни;
- ✓ відносно розвинута мережа транспортного сполучення;
- ✓ наявність незайнятих трудових ресурсів;
- ✓ велика кількість історичних пам'яток культури та архітектури.

В регіоні розвинені практично всі види рекреаційної діяльності: від санаторно-курортного лікування до відпочинку і різних видів туризму, що здійснюються протягом цілого року.

Важливим при аналізі місця і ролі рекреаційної галузі в господарському комплексі регіону є визначення переліку показників, що дають характеристику впливу цієї галузі на економіку регіону. В якості пріоритету оцінки впливу галузі можуть братися економічні показники (роль надходжень від галузей рекреації у формуванні доходів Державного та місцевих бюджетів), соціальні (розв'язання проблеми безробіття), медичні (зниження рівня захворюваності), екологічні тощо. При аналізі ефективності рекреаційної діяльності важливо врахувати не тільки прямі економічні результати функціонування рекреаційних об'єктів, але і непрямі – показники відновлення втрачених у процесі діяльності фізичних та моральних сил і здоров'я.

2. Сучасний стан туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області

а. характеристика структури закладів розміщення

Формування та розвиток рекреаційної галузі в сьогоденних умовах ускладнюється відсутністю єдиного органу управління та координації її діяльності. Останні роки кардинально змінилася структура власності туристично-рекреаційних закладів на користь приватних об'єктів. Крім того, різновідомча підпорядкованість рекреаційних закладів (санаторно-курортних, готельних та туристичних) породжує серйозні проблеми у забезпеченні координації діяльності рекреаційних об'єктів для найбільш раціонального та ефективного використання природних та антропогенних ресурсів, впровадженні нових уніфікованих методів рекреаційного обслуговування, раціонального використання фінансових ресурсів, комплексному аналізу функціонування туристично-рекреаційної галузі.

Дане дослідження базується на оперативній інформації Головного управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму Закарпатської ОДА, зведених даних статистичної звітності форми 1-ТУР, даних Головного управління статистики в Закарпатській області.

Проблемними питаннями обліку та аналізу показників діяльності закладів туристично-рекреаційної комплексу, їх економічного впливу на регіональну економіку є наступні:

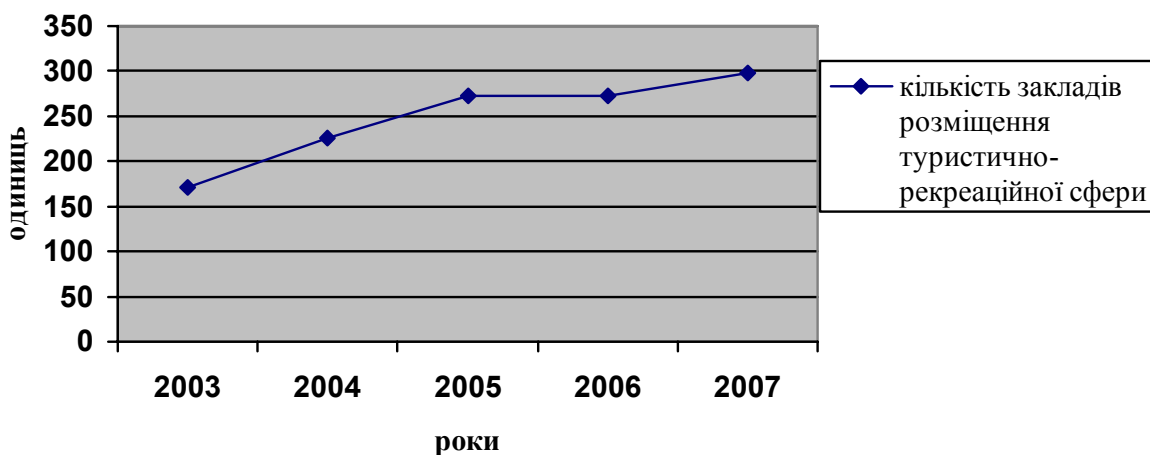
1. фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які провадять туристично-рекреаційну діяльність, не зобов'язані подавати статистичну звітність і відповідно не враховуються в результатах офіційних статистичних даних;
2. ступінь достовірності та повноти інформації, яка подається суб'єктами туристичної діяльності на добровільних засадах;
3. досить висока частка неорганізованих туристів із сусідніх регіонів та країн, що ускладнює аналіз та співставлення інформації.

Методикою розрахунку обсягів туристичної діяльності визначено показники, які обчислюються для оцінки економічного впливу галузі та дано визначення терміну “засоби розміщення”, до яких відносять будь-які об'єкти, що регулярно або час від часу надають послуги з розміщення для ночівлі. Засоби розміщення поділяються на дві категорії – колективні та індивідуальні. При цьому, до колективних засобів розміщення відносять готелі та аналогічні заклади, а також спеціалізовані заклади (санаторно-курортні оздоровчі заклади, молодіжні табори, майданчики для кемпінгу тощо). До індивідуальних засобів розміщення відносять квартири, будинки, агросадиби тощо.

Реформування структури власності закладів галузі у Закарпатській області пояснюється активним введенням в експлуатацію нових, в основному приватних, закладів розміщення (баз відпочинку, туристичних баз, притулків, готелів, мотелів, готельно-ресторанних комплексів). За останні роки суттєво розширилися послуги, що надаються приватними власниками засобів розміщення, особливо у сільській місцевості.

За аналізований період кількість закладів коротко- та довгострокового розміщення, що обліковуються відділом з питань курортів та туризму Закарпатської ОДА зростає на

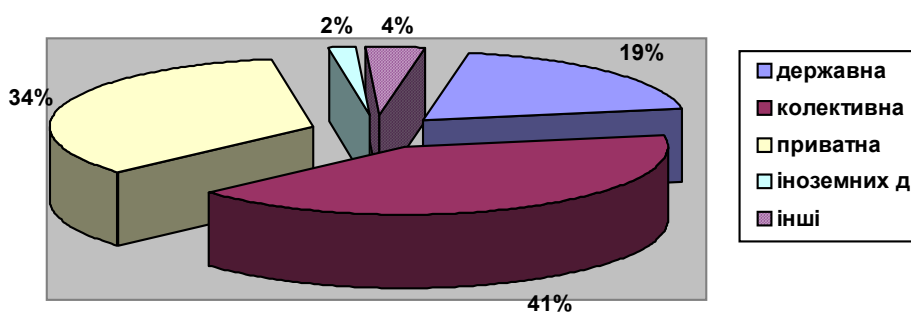
74% (з 171 станом на 01.01.03 до 298 на 01.01.07). Динаміка кількості туристично-рекреаційних закладів станом на 01.01 відповідного року наведена на рис. 1.

Рис. 1. Динаміка кількості туристично-рекреаційних закладів Закарпатської області

Зростання номінальної кількості закладів у 2003 – 2004 роках зумовлено проведенням у 2003 році інвентаризації наявних об’єктів туристично-рекреаційної галузі області, яка виявила реальну ситуацію у галузі, а також введенням в експлуатацію новозбудованих закладів. Протягом 2004 – 2007 років збільшення закладів пояснюється будівництвом нових, головним чином, приватних закладів.

Структура закладів туристично-рекреаційної сфери за формою власності на момент проведення інвентаризації представлена на рис. 2.

Рис. 2. Структура туристично-рекреаційних закладів за формами власності, 2003 р.

Туристично-рекреаційний комплекс області включає організаційні структури представництва ЗАТ “Укрпрофоздоровниця” в Закарпатській області (7 санаторіїв), ЗАТ “Закарпаттурист” (13 лікувально-оздоровчих комплексів, 4 бюро подорожей та екскурсій), об’єднання “Закарпатсільгосподоровниця”.

Останніми роками активізувалася робота по залученню інвестицій, в т.ч. іноземних, у туристично-рекреаційну галузь, що суттєво вплинуло на зміну структури форм власності закладів галузі регіону, як уже зазначалося, на користь приватної.

Рівень розвитку туристично-рекреаційної сфери як сектору економіки та її вклад в економічний розвиток країни визначається за наступними основними показниками:

- частка туристично-рекреаційної сфери у ВВП, ВРП країни (з урахуванням результатів діяльності ліцензованих суб'єктів туристичної діяльності, санаторно-курортного комплексу, готельного господарства, інших закладів коротко- та довгострокового розміщення);

- частка туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі продаж товарів та послуг за певний період часу;

- компонентна структура туристично-рекреаційного комплексу;

- кількість і якість робочих місць в галузі;

- порівняння надходжень від міжнародного туризму з експортом товарів та послуг;

- баланс доходів і видатків від міжнародного туризму.

Статистичне вимірювання туристично-рекреаційної галузі здійснюється за такими основними показниками:

- кількість відвідувачів у країні/регіоні;

- їх розподіл за місяцями/сезонами;

- країни походження рекреантів та їх частка у загальній кількості відвідувань;

- динаміка туристичних потоків за декілька років;

- витрати відвідувачів у абсолютному обсязі та їх розподіл за різними статтями (житло, транспорт, магазини, харчування);

- вид транспорту та вид житла, що використовується;

- мета відвідування;

- соціологічно-демографічні характеристики відвідувачів;

- ступінь задоволення рекреантів результатами подорожей.

Розміщення туристично-рекреаційних закладів дає додаткові переваги приймаючим громадам та регіонам – зокрема, рекреанти використовують окремі ресурси (незабруднене повітря, сонячне тепло, пляжі, термальні води) з незначними економічними затратами, забезпечують фінансові надходження рекреаційним закладам та місцевим бюджетам за рахунок специфіки рекреаційного споживання та форми його оплати, сприяють прискоренню інвестиційного процесу практично в усіх галузях, здійсненню структурних зрушень на користь сфери послуг та виробництва предметів споживання, розширенню асортименту та покращенню якості продукції та послуг, мають позитивний вплив на ринок праці.

Туристично-рекреаційна галузь, на відміну від інших видів економічної діяльності, є надзвичайно чутливою до коливань кліматичних показників та екологічної ситуації в регіоні, саме тому аналіз тенденцій вимагає тривалого періоду, який нівелює вплив тимчасових факторів на основні результативні показники.

Оскільки туристично-рекреаційна галузь має чітко виражений сезонний характер, для вироблення пропозицій та напрямків подальшого розвитку необхідно визначити пікові періоди, що забезпечують максимальну кількість відвідувачів та періоди з мінімальною кількістю відвідувачів.

Кількість відвідувачів є одним з базових показників, що є основою для розрахунку загального обсягу наданих послуг, середньої тривалості перебування, обсягів витрат споживачів, обсягів доходів туристично-рекреаційних закладів, сплачених податків та інших індикаторів впливу галузі на регіональні економічні процеси.

Динаміка відвідувачів туристично-рекреаційних закладів області у розрізі окремих місяців за 2003 – 2006 роки та темпи їх приросту наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка відвідувачів туристично-рекреаційних закладів Закарпатської області у розрізі місяців, 2003 – 2006 роки, тис. осіб²

	2003	2004	2005	2006	2004/2003, %	2005/2004, %	2006/2005, %	2006/2003, %
січень	14,2	20,3	22,3	40,4	143,0	109,9	181,2	284,5
лютий	9,9	18,5	18,9	28,9	186,9	102,2	152,9	291,9
березень	10,7	18	16,4	21,5	168,2	91,1	131,1	200,9
квітень	9,5	12,5	16,8	20,2	131,6	134,4	120,2	212,6
травень	15,1	15,4	20,4	24,6	102,0	132,5	120,6	162,9
червень	22,1	28,2	40,9	43	127,6	145,0	105,1	194,6
липень	26,4	36,8	48	67,9	139,4	130,4	141,5	257,2
серпень	28,6	31,9	42,5	48,9	111,5	133,2	115,1	171,0
вересень	17,6	20,9	30,9	23,7	118,8	147,8	76,7	134,7
жовтень	16	17,7	19,5	20,9	110,6	110,2	107,2	130,6
листопад	12,4	13,3	16,3	16,9	107,3	122,6	103,7	136,3
грудень	13,9	13,4	22,7	19	96,4	169,4	83,7	136,7
Разом	196,4	246,9	315,6	375,9	125,7	127,8	119,1	191,4

Інформація, наведена у таблиці 1 дає підстави стверджувати наступне:

1. в області спостерігається стабільна тенденція до щорічного збільшення кількості відвідувачів усіх туристично-рекреаційних закладів області за аналізований період – за чотири роки зростання становило 91,4%;
2. традиційно переважна більшість відвідувачів (39,2 – 42,5%) за аналізовані роки скористалася послугами закладів регіону у літній період (протягом червня – серпня);
3. спостерігаються випереджаючі темпи збільшення відвідувачів у зимові місяці (січень – лютий), що свідчить про активний розвиток зимових видів відпочинку, розбудову відповідних закладів розміщення у гірських районах області.

Таким чином, на Закарпатті поступово формується двосезонний туристично-рекреаційний комплекс з традиційною орієнтацією на літній відпочинок і оздоровлення та активним розвитком зимових видів відпочинку.

Проблемним питаннями є продовження діяльності закладів туристично-рекреаційного комплексу у поза-пікові періоди шляхом створення нових туристичних продуктів, розширення асортименту послуг, більш активного просування туристично-рекреаційних можливостей регіону.

² Таблиця складена на основі оперативних даних моніторингу Головного управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму ЗОДА

Динаміка відвідувачів туристично-рекреаційних закладів у розрізі окремих адміністративно-територіальних районів Закарпатської області та темпи їх приросту наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

**Динаміка відвідувачів туристично-рекреаційних закладів
по районах Закарпатської області, тис. осіб³**

	2003	2004	2005	2006	2004/2003, %	2005/2004, %	2006/2005, %	2006/2003, %
Берегівський	15,5	19,6	19,7	48,2	126,5	100,5	244,7	311,0
Великобerezнянський	6,8	6,9	4,6	2,2	101,5	66,7	47,8	32,4
Виноградівський	7,6	1,7	2,3	3,6	22,4	135,3	156,5	47,4
Воловецький	4,4	3,8	4,1	4,4	86,4	107,9	107,3	100,0
Іршавський	4	2,6	1,7	2,1	65,0	65,4	123,5	52,5
Міжгірський	6,5	3,5	21,9	14	53,8	625,7	63,9	215,4
Мукачівський	18	31,1	22,4	46,3	172,8	72,0	206,7	257,2
Перечинський	7,3	5,9	6,3	6,8	80,8	106,8	107,9	93,2
Рахівський	17,8	17,6	33,6	27,2	98,9	190,9	81,0	152,8
Свалявський	20,1	20,2	22,6	32,1	100,5	111,9	142,0	159,7
Тячівський	1,1	27,6	44	45,9	2509,1	159,4	104,3	4172,7
Ужгородський	2,9	3,6	4,6	5,3	124,1	127,8	115,2	182,8
Хустський	13,9	13,4	17	8,6	96,4	126,9	50,6	61,9
м. Ужгород	40,3	56,5	55,2	74,3	140,2	97,7	134,6	184,4
м. Мукачево	22,2	22,5	47,1	44,2	101,4	209,3	93,8	199,1
м. Хуст	7	8,3	6,6	7,1	118,6	79,5	107,6	101,4
м. Берегово	1	2,1	1,9	3,6	210,0	90,5	189,5	360,0
Разом	196,4	246,9	315,6	375,9	125,7	127,8	119,1	191,4

Аналіз даних таблиці 2 дає можливість прийти до висновків:

1. за досліджуваний період кількість відвідувачів збільшилася у семи районах та усіх чотирьох містах обласного підпорядкування;
2. спостерігається суттєве зменшення кількості відвідувачів по чотирьох районах (Великобerezнянський, Виноградівський, Іршавський, Хустський – що зумовлено незадовільним станом матеріально-технічної бази, особливо гірськолижних витягів, закриттям окремих закладів, а також неподанням інформації окремими власниками новозбудованих приватних закладів), у двох районах – Воловецькому та Перечинському зменшення за досліджуваний період є незначним і пояснюється негативною динамікою відвідувачів у 2004 році порівняно з 2003 роком, із стабільним зростанням у наступних роках;
3. суттєве збільшення відвідувачів у Тячівському районі (у 41 раз) зумовлено розбудовою зони відпочинку біля солених озер с. Солотвино, а також ступенем достовірності інформації моніторингу у базовому 2003 році (так, збільшення кількості відвідувачів протягом 2004 – 2006 років склало усього 1,6 раз); протягом

³ Таблиця складена на основі оперативних даних моніторингу Головного управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму ЗОДА

- останніх п'яти років кількість діючих туристично-рекреаційних закладів району збільшилася більше ніж у три рази і досягла 60 одиниць, при цьому тільки 20% закладів є цілорічно діючими, відповідно, потоки відвідувачів характеризуються чітко вираженою сезонністю і формуються переважно у літній період часу;
4. зростання кількості відвідувачів Берегівського району (у 3,1 рази) та м. Берегово (у 3,6 рази) зумовлено розбудовою зони відпочинку біля озера с. Дідово; потік відвідувачів є дуже нерівномірним і формується переважно у літній період;
  5. значне збільшення відвідувачів спостерігалось у Міжгірському (у 2,1 рази) та Мукачівському (у 2,6 разів) районах, при цьому спостерігається чітко виражена сезонність потоків відвідувачів – так, у 2006 році у Міжгірському районі 73% усіх відвідувачів були прийняті протягом січня – березня, у Мукачівському – 50,4% відвідувачів за аналогічний період ;
  6. найбільша кількість відвідувачів (19,7 – 22,9%) формується в м. Ужгороді, яке традиційно є адміністративним, діловим та культурним центром регіону, має досить добре розвинуту мережу готельних закладів; другу позицію займає м. Мукачеве, яке за аналізований період приймало 9,1 – 14,9% усіх відвідувачів області; стабільно високою є частка Мукачівського району (7 – 12,6%), який має розвинуту мережу санаторно-курортних закладів та активізував діяльність по розвитку зимових видів відпочинку;
  7. у формуванні потоків відвідувачів значно збільшилася питома вага Тячівського (від 0,6% у 2003 році до 12,2% у 2006 році) та Берегівського (від 7,9% у 2003 році до 12,8% у 2006 році) районів, за рахунок розвитку літніх зон відпочинку біля природних рекреаційних об'єктів;
  8. середня тривалість перебування відвідувачів у закладах області за аналізований період зменшилася з 7 днів (2003 рік) до 3,5 (2006 році), що пояснюється активним розвитком сектору саме короткострокового розміщення – туристичні бази, готелі, мотелі, розбудова зон відпочинку.

Проблемним питанням, пов'язаним з позитивною динамікою відвідувачів у окремих туристично-рекреаційних районах, є визначення місткості та максимального рівня навантаження на природні екосистеми, які активно використовуються для туристично-рекреаційних потреб, як у літній, так і зимовий періоди. Саме тому останні роки активно дискутується концепція сталого розвитку галузі, яка включає перелік принципів та управлінських методів, що визначають туристично-рекреаційний розвиток таким чином, щоб ресурсна база регіону (природна, соціальна, культурна) була захищена для майбутнього розвитку та використання.

Головна ідея сталості полягає у чіткому та взаємному поєднанні економіки, суспільства та екології. Сталий еколого-економічний розвиток рекреаційної галузі передбачає розвиток рекреаційної діяльності у кількісному та просторовому плані таким чином, щоб навантаження на природне середовище залишалось нижчим рівня його пропускної спроможності для збереження та потенційного використання сьогоднішнім та майбутніми поколіннями.

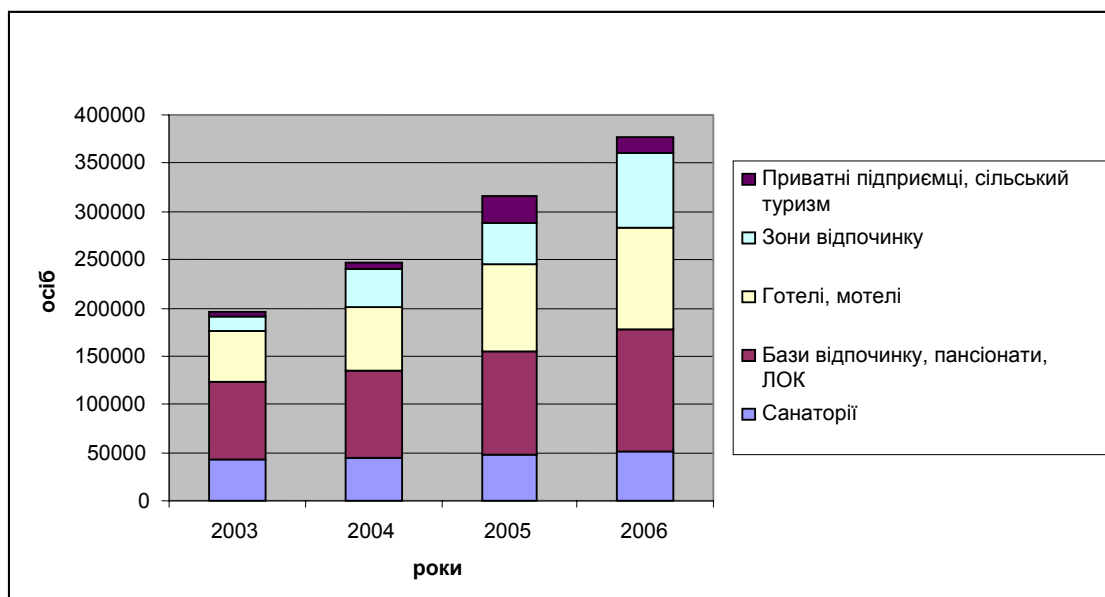
Оскільки природне середовище є важливим активом рекреаційної галузі, виникає необхідність його охорони. Для збереження природних ресурсів важливо визначити пропускну спроможність рекреаційних об'єктів та виробити відповідну політику розвитку галузі із залученням як органів державної влади та місцевого самоврядування, так і учасників рекреаційного ринку (рекреаційні заклади, споживачі), мешканців рекреаційних територій.

Проблемним питанням соціального характеру є невисока якість новостворених робочих місць у закладах короткотермінового сезонного відпочинку, які є тимчасовими або з неповною зайнятістю і характеризуються чітко вираженою сезонністю.

Виходячи з специфіки діяльності для здійснення аналізу усі туристично-рекреаційні заклади області було поділено на групи:

- санаторії;
- бази відпочинку, пансіонати, лікувально-оздоровчі комплекси, туристичні бази, вкл. ВАТ “Інтурист-Закарпаття” та заклади ЗАТ “Закарпаттурист”;
- готелі та мотелі;
- зони відпочинку, які виділяються у окремих районах області (Берегівський, Великоберезнянський, Виноградівський, Тячівський);

Динаміка відвідувачів у розрізі видів закладів наведена на рис. 3⁴.

Рис. 3. Динаміка відвідувачів за видами закладів

За досліджувані роки дещо змінилася структура відвідувачів за видами закладів розміщення, послугами яких вони скористалися:

1. питома вага готелів та мотелів залишається стабільною на рівні 26,7 – 28,2% при абсолютному збільшенні кількості відвідувачів у 2 рази;
2. дещо зменшилася питома вага санаторіїв (з 22% у 2003 році до 13,5% у 2006 році при одночасному збільшенні кількості відвідувачів на 17%);
3. суттєво зросла частка закладів зон відпочинку у забезпеченні прийому відвідувачів – з 7,4% у 2003 році до 20,4% у 2006 році (абсолютне збільшення склало 5,3 рази);
4. дещо зменшилася частка баз відпочинку та аналогічних закладів – з 40,9% до 33,9% при абсолютному збільшенні кількості відвідувачів на 58%;
5. середня тривалість перебування відвідувачів по усіх видах закладів за аналізований період скоротилася, по санаторіях – з 18 до 15,7 днів, по базах

⁴ Рисунок складено на основі оперативних даних моніторингу Головного управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму ЗОДА

відпочинку та аналогічних закладах – з 5,8 до 3 днів, готелях та мотелях – з 2 до 1,1 дня, перебування у зонах відпочинку щорічно було меншим одного дня, що обумовлено специфікою відпочинку на таких територіях.

Таким чином, структурно загальне зростання кількості відвідувачів у області зумовлено, головним чином, збільшенням питомої ваги короткострокових відвідувачів, що не є позитивним явищем з точки зору впливу на довгострокові економічні та соціальні процеси в регіоні.

Результати опитування фахівців з питань туризму та рекреації районних державних адміністрацій свідчать про те, що фактичними споживачами регіональних туристично-рекреаційних послуг переважно є відвідувачі з-поза меж Закарпаття (близько 80 – 85%), що є позитивним з точки зору економічного та соціального впливу на регіональний розвиток, забезпечує додаткове надходження фінансових ресурсів у економіку регіону шляхом видатків відвідувачів на проживання, транспорт, споживання супутніх послуг, придбання товарів та предметів туристичного призначення тощо.

Подальший аналіз показників діяльності здійснено у розрізі туристичних операторів та туристичних агентів (на основі державної статистичної звітності форма 1-ТУР Головного управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму Закарпатської ОДА), закладів санаторно-курортного комплексу та готельного господарства (дані Головного управління статистики у Закарпатській області).

і. ліцензовані суб'єкти туристичної діяльності

Відповідно до Закону України “Про туризм” суб'єктами туристичної діяльності є:

- ✓ **туристичні оператори** (далі – туроператори) – юридичні особи, створені згідно із чинним законодавством, для яких виключною діяльністю є організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, посередницька діяльність із надання характерних та супутніх послуг, і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність; мінімальний розмір фінансового забезпечення туроператора з організації міжнародного туризму має становити суму, еквівалентну не менше 20000 євро; розмір фінансового забезпечення туроператора, який надає послуги виключно з внутрішнього та в'їзного туризму, має становити суму, еквівалентну не менше 10000 євро;
- ✓ **туристичні агенти** (далі – турагенти) – юридичні особи, створені згідно із законодавством України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність з реалізації туристичного продукту туристичних операторів та туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність щодо реалізації характерних та супутніх послуг, і які в установленому порядку отримали ліцензію на турагентську діяльність; мінімальний розмір фінансового забезпечення турагента має становити суму, еквівалентну не менше ніж 2000 євро.

За досліджуваній період кількість обслужених осіб туристичними операторами та туристичними агентами в Закарпатській області скоротилася на 23,2%, при цьому різке зменшення відбулося у 2004 році (на 40,1%), що пояснюється запровадженням у 2004 році змін до Закону України “Про туризм”, які, зокрема, передбачили встановлення фінансової відповідальності суб'єктів туристичної діяльності, що зумовило зменшення кількості ліцензованих суб'єктів із 76 (01.01.2003) до 41 (01.01.2004). Динаміка кількості та темпи

змін обслужених осіб (в т.ч. внутрішні та міжнародні туристичні потоки) та екскурсантів у Закарпатській області за 2003 – 2006 роки наведена у таблиці 3.

Таблиця 3

**Динаміка кількості обслужених осіб
туроператорами та турагентами Закарпатської області, 2003 – 2006 роки⁵**

		2003	2004	2005	2006	2004/2003, %	2005/2004, %	2006/2005, %	2006/2003, %
к-ть обслужених осіб, в т.ч.	разом	91054	54515	63796	69942	59,87	117,02	109,63	76,81
	o	73172	39145	16652	14008	53,50	42,54	84,12	19,14
	a	17882	15370	47144	55934	85,95	306,73	118,65	312,79
- іноземних туристів	o	8192	8494	533	737	103,69	6,28	138,27	9,00
	a	2464	1657	13935	10923	67,25	840,98	78,39	443,30
- крім того, іноз-х туристів, обслужених без поселення в закладах розм-я	o	338	131	240	52	38,76	183,21	21,67	15,38
	a	345	27	20	14	7,83	74,07	70,00	4,06
- туристів, які виїжджали за кордон	o	10481	3098	4447	6035	29,56	143,54	135,71	57,58
	a	3034	2021	2865	3747	66,61	141,76	130,79	123,50
- крім того, туристів, які виїжджали за кордон, обл. без поселення в п-вах розміщення	o	145	126	65	229	86,9	51,6	352,31	157,93
	a	221	99	0	0	44,80	0,00	-	0,00
- туристів, охоплених внутрішнім туризмом	o	54016	27296	11367	6955	50,53	41,64	61,19	12,88
	a	11818	11566	30324	41250	97,87	262,18	136,03	349,04
- кількість екскурсантів		67566	52352	45669	50226	77,48	87,23	109,98	74,34

В результаті введення в дію Закону “Про туризм” кардинально змінилася структура туристів, обслужених туроператорами та турагентами – у 2003 році туроператори забезпечили обслуговування 80%, а у 2006 році – тільки 20% усіх туристів.

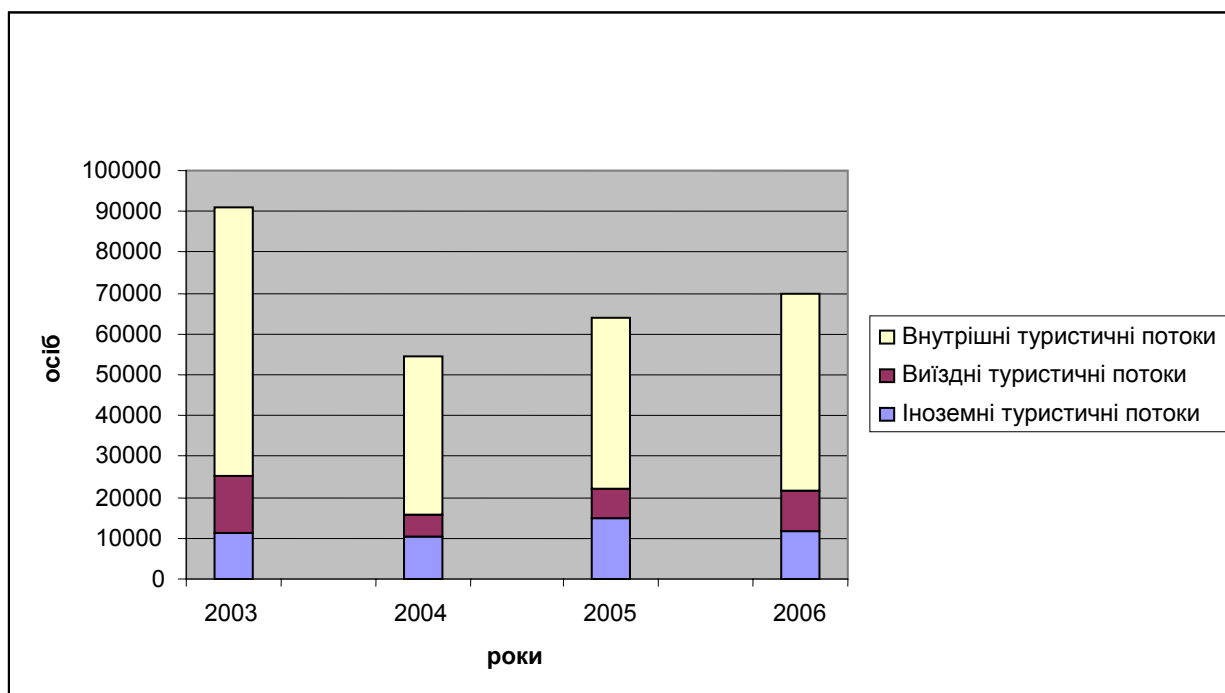
За період, що аналізується спостерігається зменшення окремих показників діяльності туристичних організацій Закарпаття – кількість виїзних туристів зменшилася на 28% (з 13,9 тис. осіб у 2003 році до 10 тис. осіб у 2006 році), а обсяги внутрішніх туристичних потоків за цей ж період зменшилися на 27% (з 65,8 тис. осіб до 48,2 тис. осіб).

У структурі туристичних потоків Закарпатської області переважає внутрішній туризм – 61 – 71%, зменшилася питома вага виїзного туризму – з 22% у 2003 році до 14% (2006 р.), частка іноземних туристів протягом аналізованого періоду коливається на рівні 17 – 12%.

Відповідно до Закону України “Про туризм” однією з організаційних форм туризму є **міжнародний** туризм, до якого відносять **в’їзний** (який передбачає здійснення подорожей в межах України тих осіб, які постійно не проживають на її території) та **виїзний** (подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до інших країн) туризм.

⁵ Таблиця складена на основі зведеного звіту про діяльність туристичних організацій форма № 1-ТУР за 2003 – 2006 роки Головного управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв’язків та туризму ЗОДА

Позитивною є тенденція зростання кількості **іноземних** туристів у області, яка за аналізований період у цілому зростає на 3% (з 11,3 тис. осіб у 2003 році до 11,7 тис. осіб у 2006 році), що є важливим при аналізі впливу галузі на регіональний економічний розвиток.

Рис. 4. Динаміка структури туристичних потоків Закарпатської області, 2003 - 2006 роки

За показником країни походження туристів останні роки чітко прослідковується орієнтація на прийом відвідувачів з двох межуючих країн (Угорщина, Словаччина), які у 2006 році забезпечили 37,5% усіх іноземних туристів, Росії – 11,5%, Білорусії – 8,9%, Польщі – 5,9%. З точки зору диверсифікації потоків, формування близько двох третин усіх іноземних туристів за рахунок п'яти країн є негативним явищем і підвищує чутливість туристично-рекреаційного комплексу до впливу політичних, економічних або екологічних чинників.

Потенційно достатніми є можливості активізації в'їзних туристичних потоків з Румунії, Чехії, інших країн СНД, що мають спільні або близькі до закарпатських історичні, культурні, мовні традиції. Перспективним напрямом є розвиток діаспорного туризму з Канади, США, Португалії, Італії, інших країн, де представлені українські емігранти різних хвиль.

Одним із пріоритетних завдань у плануванні діяльності туристично-рекреаційної галузі є розвиток саме в'їзного туризму, який крім інших переваг галузі (створення нових робочих місць, розвиток місцевої інфраструктури, формування доходів місцевих бюджетів, реклама регіону), забезпечує додаткове надходження фінансових ресурсів у економіку регіону шляхом здійснення іноземними туристами додаткових витрат, які у подальшому створюють позитивний мультиплікативний ефект на велику кількість суміжних галузей регіону.

Саме тому необхідно розширювати пропозицію туристично-рекреаційних продуктів, в т.ч. з орієнтацією на іноземних туристів з урахуванням мети їх подорожі шляхом побудови /реконструкції туристично-рекреаційних закладів, які відповідають західним стандартам якості, відповідної розбудови супутньої інфраструктури (транспортної, комунікаційної, фінансової, інформаційної), розширення асортименту

якісних туристично-рекреаційних послуг, активного просування туристично-рекреаційних можливостей Закарпаття на національному та міжнародному ринках.

Однак, при аналізі показників іноземного (в'їзного) туризму слід мати на увазі, що великий відсоток відвідувачів із сусідніх країн не обліковуються офіційними статистичними даними, оскільки вони самостійно організують свої подорожі до Закарпаття, відвідують родичів, друзів, приїжджають на короткий термін (один день) і не користуються послугами ліцензованих туроператорів та турагентів.

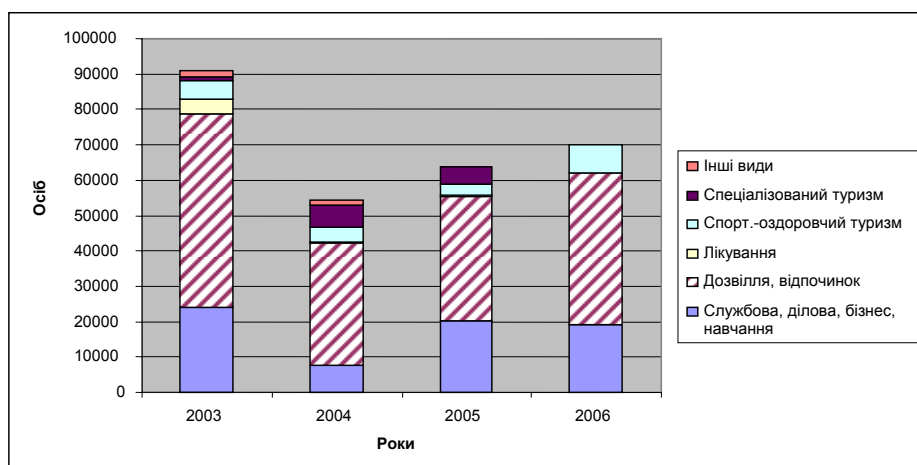
Кількість організованих **виїзних** туристів в Закарпатській області за аналізований період дещо зменшилася (з 13,9 тис. осіб у 2003 році до 10,0 тис. осіб у 2006 році), при цьому різке зменшення кількості туристів спостерігалось у 2004 році (до 5,3 тис. осіб), що було зумовлено вступом окремих держав до Європейського Союзу і запровадженням візового режиму в'їзду для жителів України, введенням інших додаткових умов (в т.ч. фінансових для ліцензованих суб'єктів туристичної діяльності), що обмежують можливості вільного подорожування. Найбільше туристів у 2006 році подорожувало в Словаччину та Угорщину – 41,7%, Югославію – 17%, Туреччину – 13,9%, Хорватію – 11,2%.

З точки зору позитивного впливу на регіон дана група туристів є менш ваговою, оскільки як частина сплачених податків у регіоні залишаються тільки ті кошти, які туристи сплачують турагентам та туроператорам, а вплив на зайнятість обмежується працівниками зазначених фірм.

Слід відзначити, що в аналізі не враховані неорганізовані потоки подорожуючих у сусідні країни, які не обліковуються туроператорами та турагентами.

Таким чином, сальдо міжнародного туризму в Закарпатті є позитивним, з орієнтацією переважно на прикордонні зв'язки, особливо з Угорщиною та Словаччиною.

При аналізі діяльності суб'єктів туристичної діяльності важливим є врахування мети відвідування, що пов'язано із специфікою видатків різних категорій туристів, які у свою чергу є головним фактором мультиплікаційного впливу на економічну та соціальну ситуацію регіону.

Рис. 5. Структура туристів за метою відвідання, 2003 – 2006 рр.

Досліджуючи структуру туристів за метою відвідування, слід відмітити суттєве збільшення частки туристів, які приїжджають в регіон із спортивно-оздоровчою метою – з 5,7% (2003 р.) до 11,1% (2006 р.) при абсолютному збільшенні кількості туристів на 67%, що свідчить про підвищення ступеня використання можливостей спортивного туризму,

розвиток активних видів відпочинку – велосипедного, сплавів по річках, пішохідних подорожей, екстремальних видів (подорожі на джипах, квадрациклах, снігоходах).

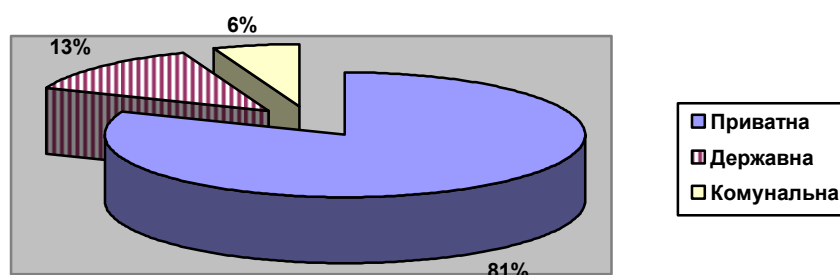
Абсолютна більшість туристів відвідує Закарпаття з метою дозвілля, відпочинку – 55 – 61% за аналізовані роки, однак слід відмітити зменшення абсолютної кількості осіб на 22%, що зумовлено зменшенням загальної кількості туристів за цей період. Досить високою залишається частка туристів із службовою, діловою, бізнесовою метою – 27,5%, при цьому слід відмітити суттєве збільшення показників з 2004 року, коли питома вага зменшилася до 14% усіх туристів. Дана ситуація пояснюється поступовим розвитком ділових партнерських зв'язків з зарубіжними партнерами, активізацією зовнішньоекономічної діяльності, збільшенням кількості закладів готельного типу, що відповідають сучасним стандартам, розвитком ділового конгресового туризму.

ii. санаторно-курортний комплекс

Мережа закладів санаторно-курортного комплексу у 2006 році склала 20 санаторіїв, 8 санаторіїв-профілакторіїв, 39 баз відпочинку, 1 дитячий оздоровчо-санаторний заклад, 1 курортну поліклініку. Порівняно з попереднім 2005 роком дещо змінився склад мережі комплексу – почали діяльність 4 санаторії, 1 дитячий оздоровчо-санаторний заклад, 1 курортна поліклініка, а припинили діяльність 5 баз відпочинку. Слід відмітити, що досить висока частка закладів протягом 2006 року не працювала – 27 одиниць з 69 (в т.ч. 3 санаторії, 4 санаторії-профілакторії, 20 баз та інших закладів відпочинку), головним чином через капітальний ремонт закладів та відсутність коштів на експлуатацію.

Найбільш розвинутою є мережа закладів даного профілю у Мукачівському та Свалявському районах (забезпечують 55% ліжкового фонду санаторно-курортних та оздоровчих закладів області), у 2006 році жодного дня не працювали заклади Іршавського та Воловецького районів.

Структура закладів за формою власності наведена на рис. 6

Рис. 6. Структура закладів санаторно-курортного комплексу за формою власності, 2006 р.

Аналізуючи кількісні показники діяльності санаторно-курортного комплексу області, слід відмітити постійне стабільне збільшення оздоровлених протягом тривалого часу осіб – за аналізований період збільшення склало 20% (з 58,7 тис. осіб у 2003 році до 70,8 тис. осіб у 2006 році). Найбільша кількість осіб оздоровлюється у санаторіях – 68 – 75% усіх оздоровлених.

Постійно зростає кількість іноземних громадян, що скористалися оздоровницями Закарпаття – 787 осіб у 2006 році (на 16% більше порівняно з 2005 роком). Традиційно користуються оздоровницями області відвідувачі з Російської Федерації, Польщі, Німеччини, Молдови, Ізраїлю.

На відміну від загальнообласної тенденції, у структурі відвідувачів санаторних закладів переважає оздоровлення протягом тривалого часу, а кількість оздоровлених протягом одного-двох днів за чотири роки скоротилася у близько 2,5 разів, при одночасному зменшенні питомої ваги даної групи з 9,9% (2003 р.) до 3,6% (2006 р.). Така ситуація визначається специфікою надання послуг санаторіями, що вимагає відносно тривалого перебування для одержання бажаного оздоровчого ефекту.

Таблиця 4

Динаміка кількості оздоровлених осіб санаторно-курортними та оздоровчими закладами, 2003 – 2006 роки, осіб

	2003	2004	2005	2006
Усього оздоровлено протягом тривалого часу, в т.ч.	58703	60891	69401	70849
- санаторіями	39999	44652	49394	53484
- базами відпочинку	6710	5666	5989	6723
Оздоровлено протягом 1 – 2 днів	6471	5921	5582	2667

Середньооблікова кількість працівників у 2006 році склала – 2897 осіб, в т.ч. 144 лікарі, 548 середній медичний персонал, 2205 – інший персонал. Слід відмітити, що порівняно з попереднім 2005 роком покращилася кваліфікаційна структура працівників – частка осіб з відповідною фаховою освітою збільшилася з 16% до 24%.

iii. Готельне господарство

Готельне господарство є одним з найбільш важливих елементів інфраструктури туристично-рекреаційного комплексу. У 2006 році в області діяло 39 закладів готельного господарства, суб'єктів господарювання – юридичних осіб (в т.ч. 27 готелів, 3 мотелі, 1 готельно-офісний центр, 2 молодіжні туристичні бази та гірські притулки, 2 гуртожитки для приїжджих, 4 – інші заклади).

Найбільша кількість готелів розташована у містах Ужгород і Мукачево та Рахівському, Мукачівському та Міжгірському районах, які є центрами ділової активності в регіоні, мають розвинену мережу промислових підприємств, або забезпечують приваблення масових туристичних потоків.

Таблиця 5

Динаміка окремих показників готельного господарства Закарпаття

	2003	2004	2005	2006
Обслужено тис. осіб	87,1	95,9	99,2	121,0
- у т.ч. іноземців	16,7	25,0	34,5	33,8
Загальна площа, тис. м ²	75,8	81,8	75,3	83,2
Балансова вартість основних фондів, млн.грн.	56,3	57,3	61,4	82,1

Основні показники діяльності готельного господарства області за аналізований період характеризуються позитивною динамікою – кількість обслужених осіб збільшилася на 38,9%, в т.ч. числі іноземців – у два рази (загалом було розміщено в готельних закладах відвідувачів з 90 країн світу). Коефіцієнт використання місткості готелів підвищився з 0,25 до 0,35, загальна площа готелів збільшилася на 9,7%, балансова вартість – на 45,8%. Більшість готелів має структурні підрозділи сфери сервісу – кафе, бари, ресторани, автостоянки, сауни (лазні, басейни), пральні, заклади торгівлі. Однак, комфортність більшості давно збудованих готелів не відповідає сучасним вимогам – у структурі готельних номерів ще все близько 50% займають двомісні номери, близько 20% номерів є тримісними або з більшою кількістю місць, що значно зменшує комфортність та вартість готельних послуг.

в. стан зайнятості у туристично-рекреаційній сфері

Важливим аспектом соціально-економічної ефективності освоєння рекреаційних ресурсів є створення нових робочих місць, особливо, якщо офіційний рівень безробіття складає близько 6 – 8% (при цьому більше половини безробітних складають жінки), а приховане безробіття у окремих районах сягає 60 – 70%.

За дослідженнями Всесвітньої туристичної організації створення одного робочого місця в туристично-рекреаційній галузі сприяє створенню додаткових 5 – 9 робочих місць у суміжних галузях. Саме тому рекреація є важливою для розвитку галузей економіки регіону, оскільки генерує зайнятість, робочі місця створюються у багатьох галузях, як у приймаючих рекреантів регіонах, так і у регіонах, звідки походять рекреанти.

Туристично-рекреаційна галузь, як і інші галузі сфери послуг, характеризуються високою працевіткістю з суттєвим переважанням серед найнятих працівників жінок, питома вага яких за досліджуваний період склала 70 – 75% усіх працівників туристично-рекреаційного комплексу. У період 2003 – 2006 років при вивільненні працівників у готельно-ресторанному господарстві 58,6 – 60,5% осіб склали жінки.

Оцінка зайнятості у рекреаційній галузі має двоякий характер, оскільки багато робочих місць є сезонними або з неповним робочим днем. Оскільки, це явище з точки зору якості робочих місць є негативним, то зайнятість у галузі характеризується великою кількістю працівників з неповним робочим днем, а тому значні кошти повинні спрямовуватися на створення передумов для продовження сезонного періоду та розширення зайнятості до цілорічної. Важливим фактором, що нівелює цей негативний вплив є те, що рекреаційна галузь часто розвивається у тих регіонах, де створення якісно інших робочих місць є малоімовірним (гірські райони).

Найбільш чітко облікованими є категорії працівників, зайняті у готельному та санаторно-курортному комплексі, найняті туроператорами та турагентами. Визначити ж кількість працівників фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, що безпосередньо працюють в туристично-рекреаційній галузі можна за допомогою експертних оцінок.

Безпосередньо в закладах туристично-рекреаційної галузі області зайнято близько 5800 осіб, що складає усього близько 1% економічно активного населення області (в т.ч. близько 4100 – жінки), в т.ч.:

- ✓ у санаторно-курортному комплексі – 2897 осіб;
- ✓ у готельному господарстві – близько 1020 осіб;
- ✓ ліцензованих суб'єктів туристичної діяльності – 587 осіб;
- ✓ інших суб'єктів туристично-рекреаційного комплексу – близько 1300 осіб.

Таким чином, зважаючи на потенційно багаті природні та антропогенні можливості регіону, трудові ресурси для розвитку галузі використовуються незадовільно.

За експертними оцінками, сьогодні у суміжних з туристично-рекреаційною галузях регіону зайнято приблизно 40,5 тис. осіб, в т.ч. близько 30 тис. жінок.

Слід відмітити, що щорічно збільшується кількість новостворених робочих місць туристично-рекреаційного комплексу: у 2003 році – 216, 2004 – 151, 2005 – 287, 2006 році – 248⁶, що пов'язано з введенням в експлуатацію нових або реконструйованих закладів, меншою мірою – з розширенням пропозиції існуючих суб'єктів.

Незважаючи на високу працевіткість рекреаційно-туристичної галузі, слід відмітити, що якість робочих місць визначається видом закладу – готелі, санаторії, що мають невеликі сезонні коливання у кількості відвідувачів забезпечують цілорічну зайнятість найманих працівників. Зокрема, в Ужгородському районі близько 80% діючих закладів галузі є цілорічними (готелі, санаторії, мотелі тощо) і відповідно постійно зайнятими є 92% зайнятих у галузі працівників, що є позитивним явищем з точки зору формування постійних доходів громадян, стягнення податків до місцевих бюджетів та платежів до державних цільових фондів, зменшення соціальної напруги в регіоні.

Натомість, туристично-рекреаційні заклади сезонного характеру – туристичні бази, бази відпочинку, особливо розташовані у природних зонах відпочинку, створюють можливості тільки для сезонної зайнятості та заробітку, що не дає повної соціальної захищеності їх працівникам.

Якість робочих місць прямо пов'язана з якістю кадрового потенціалу зайнятих у туристично-рекреаційній галузі осіб. Зокрема, найбільш якісними з кваліфікаційної точки зору є кадри санаторно-курортного та готельного господарства – близько 74% працівників галузі у Свалявському районі мають вищу освіту та середню спеціальну освіту професійного характеру, тоді як абсолютна більшість працюючих у галузі Тячівського району (як вже зазначалося 80% закладів району є сезонними) має вищу освіту непрофесійного характеру чи повну середню освіту⁷.

Аналіз якості новостворених в регіоні робочих місць свідчить про зростання цілорічної зайнятості у туристично-рекреаційній галузі, оскільки протягом останніх років 52 – 62% робочих місць створено у санаторних та готельних закладах.

с. інвестиційна діяльність в галузі

Щороку в будівництво, реконструкцію або модернізацію туристично-рекреаційної галузі краю вкладаються значні внутрішні кошти, при цьому швидкими темпами переважно здійснювалось будівництво невеликих туристично-рекреаційних об'єктів (кемпінгів, міні-готелів, баз відпочинку, пансіонатів тощо). Так, протягом 2006 року введено в експлуатацію 14 невеликих об'єктів туристично-рекреаційного призначення, в стадії будівництва та реконструкції знаходилося ще 29 об'єктів.

В більшості новозбудованих готелів, що знаходяться у власності фізичних осіб, спектр додаткових послуг є досить різноманітним, наприклад – конференц-зали, інтернет-клуби, салони краси, масажні кабінети, тренажерні зали, тенісні корти, більярд, фітнес-

---

⁶ За оперативними даними моніторингу Головного управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму ЗОДА

⁷ За даними опитування органів місцевої влади, здійсненого в рамках виконання Проекту Канада – Україна “Регіональне врядування та розвиток”

центри, сауни, басейни, солярії, джакузі, прокатні пункти лижного спорядження, гірських велосипедів, квадрациклів, підйомники, пропонуються прогулянки на конях, рибальство у приватних ставках, відвідання ферм з вирощення оленів, страусів, буйволів тощо.

Протягом останніх років почали реалізовуватись великі інвестиційні проекти. У 2005 році введено в експлуатацію спальні корпуси санаторію ТОВ “Сузір’я” у с. Солочин (145 ліжок) та пансіонату “Сонячна долина” (119 місць) у с. Поляна Свалявського району.

Протягом 2007 року планується ввести в дію після капітальної перебудови 2 великомаштабні сучасні об’єкти туристично-рекреаційного призначення – санаторний комплекс в с. Соїми Міжгірського району (на 500 місць) та санаторно-готельний комплекс “Термал-Стар” в с. Н. Солотвино Ужгородського району.

Продовжується будівництво санаторно-оздоровчого комплексу “Солені Млаки” (Мукачівський район) та реконструкція санаторію “Деренівська купіль” (с. Н. Солотвино, Ужгородський район).

В даний час найбільшу інвестиційну привабливість для створення гірськолижних курортів становлять перспективні туристично-рекреаційні території, які визначені Програмою розвитку перспективних туристично-оздоровчих комплексів та інфраструктури до них на 2005 – 2010 роки. Серед них: території полонини Драгобрат та гори Близниця Рахівського, Боржавського масиву Міжгірського, полонини Руна Перечинського, гори Красія Великоберезнянського та Синяк Мукачівського районів.

В м. Ужгороді розпочата діяльність з підготовки до будівництва сучасного аквапарку європейського рівня “Водний світ”.

d. розвиток нових форм туристично-рекреаційної діяльності

Стрімкий розвиток недержавного сектору рекреаційних закладів представлений, в основному, приватними готелями, туристичними базами, центрами та базами відпочинку. У окремих районах області (зокрема Берегівський, Виноградівський, Міжгірський, Мукачівський, Рахівський) широкого розвитку набув так званий “сільський” або неорганізований туризм, побудований на підприємницьких ініціативах окремих господарів-домовласників. Об’єктивними передумовами для такої постановки питання є те, що близько 95% населених пунктів області – це села, у яких проживає біля 65% населення. Показовим у цьому плані є Берегівський, Рахівський та Міжгірський райони Закарпаття, де активно розвиваються ініціативи приватних підприємців, в т.ч. щодо розвитку сільського туризму.

В області функціонує Закарпатський обласний Центр розвитку сільського зеленого туризму з розгалуженою мережею спілок у районах, метою діяльності якого є сприяння розвитку приватних ініціатив в галузі сільського туризму, навчальна, інформаційна та методична допомога власникам сільських садіб, а також просування туристичних можливостей регіону. В Закарпатській області близько 500 осель в усіх районах надають послуги по сільському туризму, в тому числі біля 50 домогосподарств діє цілорічно.

Організація туризму на базі сільських домогосподарств має позитивний вплив на економіку громад за рахунок використання фінансових ресурсів сільського населення для будівництва та пристосування приватного житла для прийому відвідувачів, створення нових робочих місць (головним чином для жінок), забезпечення відвідувачів екологічно чистими продуктами харчування та збереження природи через зменшення антропогенного навантаження.

Сільський туризм представляє собою відпочинок в умовах природи. Саме тому, він не є об'єктом зацікавленості великих туристичних закладів, орієнтованих на масові туристичні потоки, а є об'єктом для добровільного об'єднання сільських господарів та власників супутніх закладів у сільській місцевості для створення туристичного продукту.

Специфікою діяльності сільських домогосподарств є чітко виражена сезонність, яка в Закарпатті проявляється у літній (оздоровлення, відпочинок, лікування) та зимовий (гірськолижний) сезони.

Перспективу розвитку в сільських місцевостях області мають такі види підприємницьких ініціатив, як:

- розвиток закладів національної кухні – з широким асортиментом національних страв;
- створення та підтримка закладів з народних художніх промислів – виробництво та збут художніх виробів, килимів, вишиванок, іграшок з кераміки, дерева, лози, гончарне мистецтво;
- заклади для розваг у традиційному стилі – проводи вівчарів на полонину, тематичні фестивалі (виноробів, ковалів тощо);
- створення “навчальних” закладів для типових сільських розваг – кінні школи, школи рибальства, мисливства.

3. Проблемні питання розвитку туристично-рекреаційної галузі регіону

Проблемні питання розвитку туристично-рекреаційної галузі визначалися шляхом експертних оцінок, анкетування членів робочої групи, представників закладів туристично-рекреаційного комплексу та районних спеціалістів з питань туризму.

Усі негативні фактори впливу на комплексний розвиток туризму та санаторно-курортної галузі пропонується згрупувати на:

- адміністративно-регуляторного характеру;
- економічні;
- соціального характеру;
- природоохоронного характеру;
- **проблемні питання адміністративно-регуляторного характеру**
  - неврегульованість туристично-рекреаційного законодавства;
  - відсутність єдиного координаційного органу регулювання діяльності комплексу;
  - відсутність на рівні області генерального плану використання території, в т.ч. земель туристично-рекреаційного призначення;
  - непрозорий механізм виділення земельних ділянок під проекти туристично-рекреаційного призначення;
  - незначна підтримка місцевих /регіональних органів влади; тиск контролюючих органів (санітарна, пожежна служби);
  - мала кількість пунктів аварійно-рятувальних загонів, їх незадовільне оснащення та низька матеріально-технічна база;

- високий рівень неорганізованих в'їздних туристичних потоків із сусідніх країн.

- проблемні питання економічного характеру

- слабка комунікаційна доступність перспективних для освоєння в туристично-рекреаційних цілях територій; низький рівень інфраструктури в багатьох районах;
- невідповідність комфортності та механізму функціонування рекреаційної інфраструктури міжнародним стандартам;
- значна територіальна диференціація у господарському використанні рекреаційного потенціалу;
- високий рівень “тінізації” діяльності туристично-рекреаційних закладів;
- досить висока частка непрацюючих закладів;
- на рівні окремих громад додатково можуть виникати проблеми:
  - ✓ локалізованої інфляції, підвищення цін на продуктиві та промислові товари;
  - ✓ спекуляції з нерухомістю, земельними ділянками;
  - ✓ можливості кращого альтернативного використання інвестицій;
  - ✓ набуття негативної репутації у результаті невідповідного рівня закладів, якості послуг, цінової політики тощо;
  - ✓ негативна реакція діючих закладів щодо нових конкурентів

- проблемні питання соціального характеру

- нестача кваліфікованих кадрів середньої ланки (адміністраторів, екскурсоводів, гідів);
- рівень якості робочих місць, яка визначається специфікою діяльності закладу;
- знищення архітектурної та культурної спадщини;
- можливість знищення традиційного укладу життя в сільських громадах, насадження нових правил, урбанізованих норм;
- низька культура туристів;
- комерціалізація окремих видів діяльності, що традиційно вважалися особистими;
- потенційне збільшення правопорушень;
- висока ймовірність непорозумінь та конфліктів між господарями та відвідувачами;
- зміни у структурі громади;
- економічна експлуатація місцевого населення.

- проблемні питання природоохоронного характеру;

- погіршення якості навколишнього середовища;
- невідворотні зміни у природних системах;
- збільшення транспортних потоків та натопів, рівня шуму;
- чутливість до змін кліматичних та екологічних умов;

- необхідність визначення рівня екологічного навантаження на конкретні рекреаційні місцевості;
- запровадження та порядок визначення плати за використання природних рекреаційних ресурсів.

4. Пропозиції та рекомендації

Пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення механізму функціонування туристично-рекреаційного комплексу Закарпаття базуються на основі результатів даного дослідження, експертних оцінок фахівців-практиків в галузі туризму, результатів опитування спеціалістів з питань туризму районних державних адміністрацій області та результатів діяльності робочої групи Проекту Канада – Україна по туризму. Пропоновані рекомендації відповідають групам визначених проблем розвитку галузі, а саме – адміністративно-регуляторного, економічного, соціального та природоохоронного характеру.

На усіх засіданнях робочої групи Проекту піднімалося питання про необхідність виділення окремої операційної цілі пріоритету Стратегії “Розвиток туризму та курортно-рекреаційної сфери”, яка повинна забезпечити розвиток людського капіталу туристично-рекреаційного комплексу у широкому аспекті, починаючи з відповідного навчання працівників закладів і закінчуючи просвітницькою діяльністю, як серед туристів, так і серед місцевих жителів для забезпечення гармонійного споживання послуг туристично-рекреаційного комплексу.

Вдосконалення адміністративного та нормативно-правового регулювання:

1. вироблення системного підходу до планування, реалізації та моніторингу програм та стратегій розвитку туристично-рекреаційного комплексу Закарпаття;
2. розробка схеми та генерального плану розвитку території області з окремим виділенням промислово-виробничих, природо-заповідних, туристично-рекреаційних і курортних та інших територій;
3. прийняття нормативно-правових документів для врегулювання порядку діяльності власників сільських садиб, їх реєстрації, провадження діяльності, звітності, оподаткування;
4. усунення протиріч чинного законодавства щодо оподаткування туристичних послуг, порядку використання територій курортного, природоохоронного призначення тощо;
5. правове регулювання пільгового кредитування діяльності малого та середнього бізнесу в галузі туризму та рекреації, особливо в гірських районах Закарпаття; сприяння підприємницьким ініціативам вразливих верств населення (молоді, жінок, осіб з особливими потребами);
6. врегулювання (уніфікація) процедури маркування туристичних маршрутів, запровадження єдиної національної системи маркування;
7. правове врегулювання в’їзду в область неорганізованих туристичних груп, особливо з сусідніх країн;

8. ініціювання виведення галузі “Туризм та рекреаційна діяльність” окремою статтею функціональної класифікації видатків;
9. покращення державної статистичної звітності галузі з метою врахування показників діяльності як юридичних, так і фізичних осіб у туристично-рекреаційній сфері.

Пропозиції економічного характеру:

1. покращення ефективності маркетингових заходів на регіональному рівні з метою сприяння формуванню та просуванню конкурентоспроможного туристичного продукту; розробка сучасного туристично-рекреаційного бренду області;
2. ініціювання створення загальнообласної мережі туристично-інформаційних центрів та стендів у місцях в’їзду на Закарпаття (авто- та залізничні вокзали, літовище, митні переходи, перевали);
3. вироблення заходів для детінізації функціонування галузі (в т.ч. посилення контролю місцевих органів влади за діяльністю закладів);
4. сприяння створенню спеціалізованого автотранспортного бізнесу з надання трансфертних послуг (придбання великих сучасних автобусів для обслуговування великомасштабних туристичних груп);
5. сприяння пошуку інвесторів для розбудови інженерної інфраструктури для покращення доступності туристично-рекреаційних територій.

Виділення окремої операційної цілі “Розвиток людського капіталу туристично-рекреаційного комплексу”, де, зокрема пропонується:

1. створення безперервної мережі навчання населення регіону основам туризму та рекреації (починаючи з початкової, середньої та закінчуючи професійно-технічною та вищою школами);
2. посилення практичної орієнтації навчальних програм з підготовки фахівців з туризму та рекреації у вищих та професійно-технічних навчальних закладах; адаптація навчальних програм до міжнародних та світових стандартів; вдосконалення системи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів з акцентом на практичні аспекти їх діяльності;
3. створення умов для обслуговування та супроводу туристів з особливими потребами (зокрема, осіб похилого віку, інвалідів, дітей, молоді та жінок);
4. пропаганда ролі та значення туристично-рекреаційної галузі серед місцевого населення громад, в т.ч. з врахуванням національних, культурних та релігійних традицій;
5. проведення просвітницької роботи серед туристів про національні, культурні та релігійні традиції населення з метою уникнення потенційних конфліктів;
6. відновлення діяльності мережі туристичних клубів по містах та селах Закарпаття;
7. ініціювання створення професійних спілок та асоціацій по видам туристично-рекреаційних закладів у районах області;

Рекомендації природоохоронного характеру:

1. вдосконалення механізму затвердження курортів державного та місцевого значення;
2. інвентаризація природних ресурсів туристично-рекреаційного призначення, їх паспортизація та створення їх регіонального реєстру;
3. встановлення диференційованих норм туристичного навантаження на рекреаційні території та запровадження екологічної плати за їх використання.

4. SWOT-аналіз розвитку туристично-рекреаційної галузі регіону.

Одним з методів проведення діагностики стану та розвитку туристично-рекреаційної галузі регіону на регіональному рівні є дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища з використанням SWOT-аналізу, який широко використовується у процесі стратегічного планування.

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> • традиційно провідна сфера діяльності регіону в Україні; • багаті природно-рекреаційні ресурси: лікувальні мінеральні води, лісові, гідрологічні, спелеоресурси, об'єкти природного заповідного фонду; • вертикальна просторова зорієнтованість, що дає можливості розвитку різних видів рекреаційної діяльності; • сприятливе географічне розташування області для залучення іноземних туристів; • багата історично-культурна спадщина, в т.ч. спільна з сусідніми країнами; • наявність відповідного кадрового забезпечення; • наявність унікальних туристично-рекреаційних продуктів (в т.ч. національні традиції та промисли, фестивалі, спільні туристичні маршрути з іншими країнами); • наявність громадських організацій підтримки і розвитку туризму (в т.ч. сільського); • відповідна матеріально-технічна база туристично-рекреаційного комплексу; • підприємницька активність населення; • позитивна динаміка розбудови матеріально-технічної бази комплексу (в т.ч. сучасного рівня); • активна промоційна діяльність суб'єктів комплексу з використанням різних засобів (участь у виставках, видання рекламних буклетів, довідників, Інтернету); • сприятлива екологічна ситуація 	<ul style="list-style-type: none"> • відсутність затверджених в установленому порядку природних територій рекреаційного призначення, генеральних планів їх забудови і механізму освоєння територій; • низький рівень розвитку соціальної та виробничої інфраструктури в рекреаційно-туристичних центрах; • неоптимальна структура сезонних видів туризму; • недостатність системної організації інформаційно-рекламного забезпечення рекреаційного комплексу; • нестача інформаційних центрів та центрів просування туристичних послуг; • недостатній рівень використання бальнеологічних та спелеоресурсів; • недостатність висококваліфікованих кадрів у закладах рекреаційно-туристичної сфери; • невідповідність сільських жителів до прийому туристів; • нерозвиненість спільних для усього Карпатського регіону туристичних продуктів; • недостатня кількість місць підвищеної комфортності для обслуговування туристів; • відсутність обліку неорганізованих туристичних груп

Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> • вдосконалення законодавства щодо розвитку курортів, рекреаційних територій та туризму; • створення при консульствах України за кордоном державних туристичних офісів; • реалізація регіональної програми розвитку туризму та рекреації; • зростання інвестиційних пропозицій щодо розбудови туристично-рекреаційних комплексів; • потенційні низькозатратні можливості створення робочих місць в туризмі; • розвиток окремих напрямків туристично-рекреаційної сфери (гірськолижний, сільський, тощо); • наближення Шенгенської зони ЄС до кордонів, що зменшуватиме сезонний/зимовий виїзний туризм на користь внутрішнього; • побудова міжнародних транспортних коридорів через територію області; • проведення спортивних заходів європейського рівня в Україні (Чемпіонат Європи з футболу 2012 р.) 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатня нормативно-правова база для розвитку сільського туризму; • погіршення екологічної ситуації, в т.ч. внаслідок впливу техногенних факторів; • висока конкуренція з боку сусідніх регіонів та країн; • наявність адміністративних бар'єрів у розвитку туристично-рекреаційного комплексу; • збільшення масштабів діяльності підприємств туристичного бізнесу у "тіньовій" сфері.

Загальна характеристика регіональних програм розвитку туристично-рекреаційної сфери.

1. Програма розвитку туризму та рекреації в Закарпатській області на 2002 – 2010 роки.

Метою Програми розвитку туризму та рекреації в Закарпатській області на 2002 – 2010 роки є формування в Закарпатті конкурентоспроможного туристично-рекреаційного продукту, що забезпечить, з одного боку, попит споживачів (як вітчизняних, так і зарубіжних) у туристично-рекреаційних послугах, а з іншого – значний вклад у соціально-економічний розвиток регіону за рахунок збільшення дохідної частини бюджету, притоку інвестицій, зростання кількості робочих місць, збереження та раціонального використання природних ресурсів і культурної спадщини.

Основними завданнями Програми визначено:

1. Забезпечення пріоритетності туристично-рекреаційної галузі серед інших галузей економіки. Визначення основних напрямків діяльності органів виконавчої влади щодо управління туристично-рекреаційними ресурсами та туристично-рекреаційною діяльністю.
2. Формування та вдосконалення нормативно-правової бази туристично-рекреаційної галузі.
3. Розвиток пріоритетних для Закарпаття видів туризму (оздоровчо-лікувальний, активні види відпочинку, сільський). Підвищення ефективності використання санаторно-курортного та туристично-рекреаційного комплексів Закарпаття.
4. Забезпечення ефективного використання наявного природнокліматичного, соціально-економічного та історико-культурного потенціалу.
5. Розвиток підприємництва у сфері туризму і рекреації, перш за все – малого і середнього бізнесу.
6. Детінізація туристично-рекреаційної діяльності.
7. Встановлення та застосування економічно обґрунтованих цін та тарифів на послуги, що надаються туристично-рекреаційними закладами, згідно з рівнем сертифікації об'єктів.
8. Стимулювання розвитку матеріальної бази туристично-рекреаційної галузі шляхом залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для реконструкції діючих та будівництва нових закладів розміщення.
9. Вжиття комплексу заходів з метою розвитку інфраструктури туризму, що вкрай необхідно для підвищення конкурентоспроможності регіону на міжнародному та внутрішньому туристичних ринках.
10. Забезпечення захисту та безпеки туристів та рекреантів.
11. Розробка та впровадження прогресивних методів і стандартів туристично-рекреаційного обслуговування.
12. Розвиток міжрегіональних та міжнародних зв'язків.
13. Здійснення активної рекламно-інформаційної діяльності.
14. Створення сучасної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів.
15. Наукове забезпечення туристичної діяльності.

2. Програма розвитку сільського туризму в Закарпатській області на 2004 – 2008 роки (з 2007 року відмінена рішенням сесії Закарпатської обласної ради).

Метою розробки Програми є створення ефективного механізму розвитку сільського зеленого туризму.

Основними завданнями Програми є:

- забезпечення розвитку сільського туризму як одного з пріоритетних напрямів туристичної діяльності в Закарпатті;
- підвищення рівня добробуту сільського населення, скорочення міграції робочої сили з сільської місцевості до міст;
- розширення сфери зайнятості сільського населення;
- розширення можливостей реалізації продукції особистого підсобного господарства;
- відродження та розвиток місцевих ремесел, місцевих фольклорних і культурних традицій, народних звичаїв, пам'яток історико-культурної спадщини;
- стимулювання розвитку інфраструктури сільського зеленого туризму.

3. Програма розвитку в області перспективних туристично-оздоровчих комплексів та інфраструктури до них на 2005 – 2010 роки.

Метою Програми є сприяння залученню інвестицій в розбудову перспективних туристично-рекреаційних територій (Боржавського масиву Міжгірського району, полонини Руна Перечинського, гори Красія Великоберезнянського району), а також будівництво інженерної інфраструктури.

Заходи щодо виконання Програми:

1. затвердження в установленому порядку природних територій рекреаційного призначення: полонини Драгобрат (Рахівський р-н), Боржавського гірського масиву (Міжгірський р-н), полонини Руна-Шипот (Перечинський р-н);
2. оформлення технічних паспортів земельних ділянок рекреаційного призначення: полонини Драгобрат (Рахівський р-н), Боржавського гірського масиву (Міжгірський р-н), полонини Руна-Шипот (Перечинський р-н);
3. пошук потенційних інвесторів та розроблення ними генеральних планів забудови та облаштування природних територій рекреаційного призначення: полонини Драгобрат (Рахівський р-н), Боржавського гірського масиву (Міжгірський р-н), полонини Руна-Шипот (Перечинський р-н); проектів забудови зазначених територій відповідно до генеральних планів;
4. будівництво та реконструкція виробничої інфраструктури (дороги, лінії електропередач, електропідстанції, засоби зв'язку тощо).

Очікувані результати виконання Програми:

Створення протягом 2005 – 2010 років потужних гірськолижних комплексів на 12,0 тис. осіб відпочиваючих підвищить фінансову спроможність гірських районів, дозволить працевлаштувати близько 5 тис. осіб, забезпечить динамічний розвиток туристично-рекреаційної галузі області, як однієї з пріоритетних галузей економіки.